

Türkiye - İran Sınır Meseleleri: 1913-1939

Seçil ÖZDEMİR*

Özet

20. yüzyılda İran-Türkiye ilişkilerinin temelindeki karşılıklı rekabet ve güvensizlik iki devletin tarihi birikimi ile özetlenemeyecek kadar giriftir bir hal almıştır. I. Dünya Savaşı sonrası sınırlar üzerinden tehdit oluşturmak bölgesel politikanın bir aracı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile İran-Türkiye sınırlarında güvensizlik atmosferi belirginleşmiştir.

Bu çalışma, bölge dışı aktörlerin müdahalelerinin Türkiye-İran ilişkilerini ve taraflar arasında sınır güvenliğini etkilediği iddiasındadır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla, İngiltere ve Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki sınır meselelerine İstanbul Protokolü ile dahil olmuştur. Benzer müdahaleler, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Musul Meselesi, Şeyh Said İsyanı gibi sorunlarda da görülmüştür. İran-Türkiye sınır bölgelerinde yaşayan farklı gruplar bu rekabet ve değişim sürecinde silah ve yardım bulmakta zorluk yaşamamış, bu durum bölgesel güvensizliğin sürekliliğine sebep olmuştur. 1930'lu yıllarda dünyadaki şartlar görünürde İran-Türkiye ilişkilerinin nispeten yoluna girmesini sağlamışsa da İran-Türkiye arasında yaşanan sınır problemleri uluslararası gerilimlerin turmandığı dönemlerde ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 20. yüzyılda bölgesel güvenliğe etki eden ve bu yüzyılın sonlarında Türkiye sınırlarını saran terörizm tehdidinin alt yapısını ortaya koymak ve Türkiye'nin komşularıyla yaşadığı sınır sorunlarının uluslararası bir politika aracı olarak bu süreçteki gelişimini açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: İran-Türkiye, Sınır Sorunları, Simko İsmail, İsyan

Turkey-Iran Border Issues: 1913-1939

Abstract

In the 20th century, the mutual competition and mistrust at the basis of the Iran-Turkey relationship gained an intricate form that cannot be summarized by the historical accumulation of the two states. After World War I, creating threats over borders has become a tool of regional politics. An insecurity atmosphere in the Iran-Turkey border has become distinct with the collapse of the Ottoman State.

The present study proposes that the intervention of external actors affected Turkey-Iran relations and border security. Just after the weakening of the Ottoman State,

*- Dr. Öğretim Görevlisi, Bartın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, sozdemir@bartin.edu.tr

**Bu çalışma, III. Mülkiye Uluslararası İlişkiler: Birinci Dünya Savaşı ve Yirminci Yüzyıla Etkileri (17-18 Ekim 2019) Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

England and Russia initially became involved in border issues between Iran and the Ottoman State beginning with the Istanbul Protocol. Similar interventions were also observed in such issues as Mosul problem, Sheikh Said rebellion during and after World War I. The groups creating issues in these border regions did not experience difficulties in finding weapons and aid during this competitive process of change and this situation led to the continuation of the regional mistrust. Although the global conditions in the 1930s seemed to somewhat realign the Iran-Turkey relationship, the border issues experienced between Iran and Turkey came to the forefront during periods when international tension rose.

The aim of the study is to reveal the infrastructure of the terrorism threat affecting regional security in the 20th century and surrounding the borders of Turkey at the end of that century, and to explain the development of the border problems Turkey has experienced with her neighbours as an international political tool during this process.

Key Words: *Iran-Turkey, Border Issues, Simko Ismail, Rebellion*

Giriş

1639’da çizilen sınırları ile İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin en eski sınır komşusudur. Bu tarihi sürekliliğe rağmen İran-Türkiye ilişkileri sürekli dostluk ve işbirliği içinde ilerlememiştir. İki devletin doğrudan birbirlerinin topraklarına yönelik talepleri yoktur; ancak sınırlarında gelişen güvenlik endişeleri, İran-Türkiye arasında güvensizliğe sebep olmuştur.

Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı’ndan itibaren İran-Türkiye sınırlarında ortaya çıkan sorunlar ekseninde iki devletin ilişkileri incelenmiştir. Buna ek olarak Osmanlı Devleti’nin zayıflamaya başlaması ile bölgede kendi nüfuz alanlarını oluşturma mücadelesine giren İngiltere, Rusya ve Almanya’nın bu ilişkilere etkisi konunun bütünlüğüne katkı sağlamak için değerlendirilmiştir. Bölge dışı aktörlerin ortaya çıkması, ortak tarihi, coğrafi, kültürel değerlere sahip İran ve Türkiye gibi devletleri yakınlaştırmamış aralarındaki rekabeti arttırmıştır. Bu sebeple bu çalışmada İran-Türkiye ilişkileri açıklanırken buna etki eden bölgesel ve bölge dışı faktörler bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulmuştur.

I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İran-Türkiye sınır bölgelerinde Ermeni, Nasturi ve Kürt gruplar birbirlerine karşı denge oluşturmak için kullanılmıştır. 19. yüzyılda bölgeye misyonerlerin gelişine kadar aralarında büyük bir sorun bulunmayan bu gruplar bu tarihlerden itibaren kanlı çatışmalar yaşamaya başlamıştır.¹ Sınır bölgelerindeki grupların İran-Türkiye ilişkilerine ve sınır güvenliğine etkileri bu çalışmada değerlendirilmiştir.

1- Abdurrahman Yılmaz, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2015, Yıl 8, Sayı XXI, s.110. (Ayrıca Nasturi toplumu hakkında detaylı bilgi için bkz aynı eser.)
DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh713>

Osmanlı Devleti'nin ve Kaçar Hanedanlığı'nın zayıflamaya başlaması taraflar arasında sınır sorunlarının belirmesine sebep olmuştur. Bölge dışı aktörlerden destek alan lokal gruplar da bu süreçten faydalanmak istemiştir. İran topraklarında gelişen Simko İsmail İsyanı bu dönem İran-Türkiye arasında sınır sorunlarının ve güvensizliğin belirmesine sebep olmuştur. Bu dönemde sınırlara yakın bölgelerde yaşayan azınlık gruplar taraflar arasında tehdit aracı haline gelmiştir. Simko İsyanı süresince ve sonrasında Türkiye, sınırlarındaki özellikle Kürt ve Ermeniler konusunda İran'a, İran'da benzer şekilde Türk, Türkmen ve Sünni gruplar konusunda Türkiye'ye güvenini yitirmiştir.²

İran-Türkiye ilişkileri 1930'lu yıllarda toparlanma ve yakınlaşma sürecine girmiş; ancak iki devlet ilişkilerinde istikrarlı bir iyileşme yaşanmamıştır. Sonuç olarak 20.yüzyılda gelişen olaylar, bu yüzyılın sonlarında gelişen terörizm probleminin alt yapısını oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki girift siyasi atmosferin etkisiyle uzun vadeli olarak bölgesel güvenlik zarar görmüştür. Bu sonuçtan faydalanan bölge dışı aktörler gibi bölgesel dinamiklerin bu problemin alt yapısında yer aldığı bu çalışma ile ortaya konulmuş ve I. Dünya Savaşı sürecinde sınır sorunları ekseninde İran- Türkiye ilişkileri değerlendirilmiştir.

Türkiye ile İran arasında kültürel, coğrafi, siyasi, tarihi sebepleri olan bir rekabet vardır; ancak 20.yüzyılda iki devlet arasında belirginleşen güvensizlik atmosferinin sorumlusu olarak bölge dışı aktörler gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasında sömürgeci güçler arasındaki rekabetin etkisi vardır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada öncelikle: "I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda devam eden rekabet Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiş midir?" sorusunun cevabı verilmek istenmiştir. İran-Türkiye sınırlarında (1913) İstanbul Protokolü'nden II. Dünya Savaşı'na kadar yaşanan güvenlik problemleri ve bu problemlerde dış aktörlerin etkileri bu çalışmada incelenmiştir. İran-Türkiye arasında sınır güvenliği anlaşmaları yapılmasına rağmen sürekli bir güvenlik atmosferi tesis edilememesinin dış etkenlerden farklı sebepleri de çalışmanın bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada, I. Dünya Savaşı sonrası bölgedeki gelişmeler terörizmin alt yapısını hazırlamış mıdır sorusunun cevabı da aranmıştır.

Araştırma, I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen süreci kapsamaktadır. Bu açıdan 1913 senesi İran-İrak sınırının uluslararası bir protokolle belirlenmesi ve I. Dünya Savaşı öncesi temel politikaların belirginleştiği bir dönem olarak çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir.

Bu araştırma, 20. Yüzyılda Türkiye-İran sınırında ortaya çıkan güvenlik probleminin tarihi alt yapısını incelemek, Türkiye-İran ilişkilerini sınır sorunları ekseninde analiz etmek amaçlanmıştır.

2- Bu konuda detaylı bilgi için bkzn: Barış Metin, "Türk - İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, TSA / YIL 16 S:2, Ağustos 2012.

İran-Türkiye: Sınır Güvenliği Anlaşmalarına Rağmen Sürekli Güvensizlik

Türkiye ve İran, coğrafi, kültürel, siyasi çok yönlü ortak değerlere sahiptir; ancak bu durum iki devlet ilişkilerini yakınlaştırmaktan daha çok aralarındaki rekabetin sürekliliğine katkı sağlamıştır. İran ve Türkiye hem yakınlaşma hem de birbirinden uzaklaşma potansiyellerini aynı anda bünyelerinde barındırmaktadır. “*Dünyada bu özelliğe sahip müstesna iki komşu ülkedir.*” Politik açıdan bakıldığında, Türkiye ve İran sınır komşusu olmasına rağmen, birbirine uzak veya rakip güçler olarak görülmektedir. Türkiye-İran ilişkilerindeki bu iki kutupluluk tarihi bir alt yapıya sahiptir.³ Nitekim İran-Türkiye arasındaki rekabet modern dönemde başlamamıştır. Örneğin: Firdevsi’nin Şehname adlı eseri Türklerle İranlılar arasında eski dönemlerde geçmiş savaşları tasvir etmektedir. Şehname’de Türk orduları demirden ve çelikten kurulmuş ordular olarak tasvir edilir. Bu eserdeki destani rivayetlere göre Zal oğlu Rüstem’e Türkleri şu şekilde tavsir etmektedir:

*Türkler savaşta erkek ejderdir,
Nefesleri alev kılıçları bela yağmuru,
Bayrakları zırhları siyah demir,
Bilekleri ve külahları demirden,
Sen yeryüzü demir diyorsun, diyeceksin,
Süngüleri havada bir zırh sayacaksın,
Yer ve dağ demir oldu diyeceksin...⁴*

Şehname’nin yazılmasından yüzlerce yıl sonra taraflar arasındaki rekabetin devam ettiği görülmektedir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti Sünni İslam adına, Şii Safeviler ve Kaçar Hanedanlığı ile İslam Dünyası’nın liderliği için yarışmıştır. 16. yüzyıldan sonra, bu rekabet bir dizi diplomatik ve askeri çatışmaya yol açmıştır. Sultan Selim’in 1514’te Safavileri yenmesi Türklerin yükselişi, 20. yüzyıldan sonra Pan-Sünni ideolojinin yayılması, İran açısından endişe verici olmuştur.⁵ Bu temel tarihi alt yapı taraflar arasındaki güvensizlik atmosferinin dış etkenlerden farklı sebepleri olduğunu göstermektedir.

1639’da Osmanlı İmparatorluğu’nun Sultan IV. Murat komutasında yaptığı İran Seferi ardından 17 Mayıs 1639 tarihinde iki devlet arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti - İran sınırları çizilmiştir. Bu sınır çizildiğinde henüz

3-Gökhan Çetinsaya, “Türkiye- İran İlişkileri”, içinde: *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), s.135-158, Ayrıca Bknz: Gökhan Çetinsaya, “Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations” Middle East Review of International Affairs, S.3, s.116-132

4- Abdulkadir İnan, “Türklerde Demircilik Sanatı”, *Türk Kültürü*, S.42,Y.IV. Nisan 1966, s. 542

5- Bo Wang, “Turkey-Iran Reconciliatory Relations: Internal and External Factors”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 5:1, 1-18, 2011, DOI: 10.1080/19370679.2011.12023171, s.4

Avrupa’da birçok ulus devlet kurulmamış, ABD aktif bir dünya gücü olarak ortaya çıkmamıştır.⁶

Türk-İran rekabetinde çok fazla etken olmasına rağmen sınır güvenliği meselesi her iki taraf için problemli bir konu olmuştur.

19.yüzyıldan itibaren bölgenin iki önemli gücü arasındaki bu tarihsel rekabet bölge dışı güçler açısından bir avantaj olduğu gibi bölge dışı aktörlerin rekabeti de bölgesel güçler için avantaj olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bu aktörlere ek olarak sınır bölgelerinde bulunan Türk veya Fars olmayan grupların bölgede sınır sorunlarında ön plana çıktığı görülmektedir. 1880 senesinde Kürt lider Ubeydullah Nehri⁷ bölgede hem İran hem de Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmıştır. 16.yüzyıldan itibaren bu grupların taraflar arasında bir tampon görevi gördüğü; ancak 19. yüzyıl sonlarında ayaklanmalar çıkarttıkları görülmektedir.⁸ I. Dünya Savaşı sırasında sınır bölgelerindeki Kürt, Nasturi, Ermeni gruplar savaşa dahil olup olmadıklarına bakılmaksızın büyük zarar görmüştür. Özellikle Kaçar Hanedanı’nın siyasi otoritesinin zayıflaması bölgeyi toplumsal rekabetin insafına ve dini çizgilerle kurulan yeni ittifakların ortaya çıkmasına bırakmıştır.⁹

I. Dünya Savaşı sonunda İran topraklarında beliren Simko ve Türkiye’de Şeyh Said, Ağrı İsyanı ayaklanmaları her iki devletin güvenlik endişeleri yaşamasına ve birbirlerini bu isyanların destekçisi olarak itham etmelerine sebep olan bazı örneklerdir.

I.Dünya Savaşı’nda İran’ın Stratejik Konumu: Fırsatlar ve Rekabet

I. Dünya Savaşı sürecinde Ortadoğu hızlı bir değişim yaşamıştır. Bu dönemde milliyetçilik fikirleri uluslararası rekabette “*petrolden değerli bir mahsül*” olarak kabul edilmiştir. Bu durum yeni umutlar yerine parçalanmış bir güvensizlik atmosferinin var olmasına sebep olmuştur. Irak sınırlarındaki Hristiyanlar, bölgede oluşumu yeni tasarlanan siyasi sınırlar etrafında I. Dünya Savaşı’nın taraflarının amaçları için kullanılmışlardır. Bu durum zamanla bölgedeki Kürt gruplar ile Hristiyanların karşı karşıya getirilmesine ve dini farklılıklar üzerinden beslenen çatışma atmosferinin yerleşmesine sebep olmuştur.

6- Hossein Yarmohammadian, Ali Omid, Shahrooz Ebrahimi, “Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty”, The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World, Vol.6, NO.1, Spring 2017, s.1

7- Ubeydullah Nehri hakkında detaylı bilgi için bknz: Kamal Soleimani, “Exclusionary Islam and Kurdish Nationalism: The Case of the Naqshbandi Sheikh Ubeydullah of Nehri”, İçinde: Islam and Competing Nationalisms in the Middle East, 1876-1926. The Modern Muslim World. Palgrave Macmillan, New York,2016.

8- “The Kurds of Iran a Rugged People In a Rugged Land”, Çevrimiçi: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81B00401R000500080004-8.pdf>, (19.12.2019)

9- Kamal Soleimani, “The Kurdish Image In Statist Historiography: The Case Of Simko”, Middle Eastern Studies, 53(6), 949–965. doi:10.1080/00263206.2017.1341409, s.6

Bölgede rekabet içinde olan büyük devletler sınırlarda bulunan grupların çatışmasına zemin hazırlayan bazı politikalar sürdürmüş; ancak herhangi bir grubun diğerini tam olarak yok etmesini de önlemişlerdir.¹⁰ I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasındaki yıllarda devam eden bölgesel rekabete uluslararası güçlerin politikaları dahildir. Bu durum İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin birbirleriyle uzun vadeli ve sağlıklı ilişkiler kurmasına imkân vermemiştir. Bölgesel güçler, bölge dışı aktörlere karşı bütünleşmeleri ve yakınlaşmaları gerekirken daha çok uzaklaşmışlardır.¹¹ I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı bu rekabette bölgede ön plana çıkan güçlerin stratejileri özetlenecek olursa:

Osmanlı Devleti: 1900'lerin başlarından itibaren dış aktörlerin etkisi bölgede sadece iki gücün karşılıklı ilişkilerini incelemeyi zorlaştırmıştır. Belirtilen ilişkiler ağının sonucu olarak İran'da Osmanlı Devleti'nin muhatabı sadece Tahran değildir. 1907'de İran'ı kendi aralarında yaptıkları bir anlaşmayla nüfuz bölgelerine ayıran Rusya ve İngiltere ön plana çıkmıştır. İlk aşamada İngiliz ve Rus baskılarına direnen Osmanlı Devleti, zamanla kendi iç ve dış problemlerinden dolayı tavizler vermek durumunda kalmıştır. İngiltere ve Rusya'nın yoğun çabaları neticesinde 21 Aralık 1911 tarihinde Tahran Protokolü ardından 17 Kasım 1913 tarihinde "İstanbul Protokolü" imzalanmıştır.¹² Bu protokol ile alınan kararlar dönemin koşulları içinde uygulanamamış ve sınır sorunlarına kalıcı bir çözüm üretememiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda devam eden rekabet Türkiye ve İran'ın karşılıklı ilişkilerini etkilemekle kalmamış aynı zamanda bu ilişkiler çok boyutlu ve karmaşık bir hal almıştır. Bu noktada I. Dünya Savaşı sürecinde öncelikle Almanya, İngiltere ve Rusya rekabetinin Türkiye ve İran'ın karşılıklı ilişkilerinde etkisi görülmektedir. Bu girift ilişkiler ağında rekabet, sınır bölgelerinde çeşitli güç odakları elde etme boyutuna erişmiştir. Sınır bölgesindeki gruplardan herhangi birinin İngiltere veya Rusya tarafından silahlandırılması sınır güvenliğini tehlikeye düşürmüştür; bu durum ise öncelikli olarak İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

İran, I. Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı Devleti açısından olduğu kadar İngiltere, Rusya ve Almanya açısından da önemli bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaş planlarında Almanya ile belirli noktalarda anlaşılmasına rağmen rekabetten doğan bazı zıtlaşmalar yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda kendi çıkarlarını korumak için sürdürdüğü bir strateji vardır. Bu strateji içinde Osmanlı Devleti açısından İran'ın konumu önem arz

10- Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh University Press, 2015. s. 93

11- Eric Herring, "The Future of Iraq" *Beyond Iraq: The Future of World Order*, Edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, (World Scientific Publishing 2011), s.16-17

12- Protokolün tam metni için bkz: Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları ve 1913 İstanbul Protokolü (1847-1913)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2009, s.182-192.

etmektedir. Osmanlı Devleti, kendi güvenliği açısından İran'ın tamamen İngiliz ve Rus kontrolüne girmesini önlemek istemiştir; Nitekim savaş yıllarında İran toprakları İngiltere, Rusya ve Almanya'nın rekabet sahası haline gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İran üzerinden Afganistan ve Kafkasya'ya ulaşmak, bu bölgelerde askeri, siyasi operasyonlar yapmak, özellikle Kürt ve Azeri bölgelerinde uzun vadeli nüfuz kurma istediği vardır.¹³ Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın da bu planlarda etkisi vardır. Bu dönemde Alman Genelkurmayı tarafından planlanıp Enver Paşa tarafından teşkil edilen, amacı İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine ihtilaller çıkarmak olan “*Rauf Bey Müfrezesi*” adında özel bir birlik oluşturulmuştur. Rauf Bey Müfrezesi'nin teşkili konusunda Enver Paşa, bu görevin Afganistan'ı İngilizlere karşı harbe hazırlamak, bu yolla Hindistan'da tahriklerde bulunmak olduğunu belirtmiştir.¹⁴

I.Dünya Savaşı sırasında Hilafetin gücünü bu şekilde değerlendirme planlarını Mustafa Kemal, Nutuk'ta şu ifadelerle eleştirir:

“Halife ve hilafetin sultanının, onların dediği gibi, bütün dünya Müslümanlarını kapsaması lazım gelince, bütün mevcudiyetini ve kuvvet kaynaklarını halifenin emir ve yasaklarına hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lazım gelmez miydi? Onların ileri sürdükleri icaplara ve hükümlere göre, halife namında hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısaca dünyanın her tarafındaki İslamların ve İslam memleketlerinin işlerinde söz sahibi olacaktı. Bu hayalin hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malumdur. İslam cemaatlerinin birbirinden tamamen ayrı maksatlarla ayrıldıkları, Emeviler'in Endülüs'te, Aleviler'in Mağrip'te, Fatimilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer hilafet, yani saltanat kurdukları ve hatta Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin “bir emirül mümini ile bir minberi” olduğu Hoca Şükrü imzalı kitapçıkta dahi zikrolunmaktadır. Bu tarihi hakikati bilmezlikten gelerek, hemen tamamıyla yabancı devletlerin tabiiyeti altında bulunan veya bağımsız olan İslam milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve hakikat ile bağdaşabilir miydi?”¹⁵

Almanya: Bu süreçte Almanya'nın İran'a özel ilgisinin sebebi düşünüldüğünde; Öncelikle İran'ın Sovyetler Birliği, Afganistan ve Hindistan arasındaki stratejik konumu Almanya açısından önemlidir. Diğer taraftan İran, Türkiye ve Irak ile uzun sınırlara sahiptir. Bu durum etkili bir propaganda merkezi olarak İran'ın değerini arttırmaktadır. Buna ek olarak petrol rezervleri ve petrolden elde edilen gelirler açısından İran'ın varlıkları son

13- Kürşat Karacagil, “I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları” (OTAM, 36/ Güz 2014), s.99

14- İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, s.249

15- Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Hazırlayan: Mehmet Murat Sezer, Yakamoz Yayıncılık, 2015, s.492-493

derece zengindir.¹⁶ İran, I. Dünya Savaşı süresince İttifak ve İtilaf Devletleri'nin siyasi mücadelesine sahne olmuştur. Hatta müttefik olan Osmanlı Devleti ve Almanya arasında da ortak bir İran politikası bulunmadığından geri planda bir Türk-Alman rekabeti savaş süresince yaşanmaya devam etmiştir.¹⁷

İngiltere: İngilizler, I.Dünya Savaşı yıllarında Musul civarında olduğu gibi İran aşiretlerini de bağımsız Kürdistan kurulacağı vaadiyle harekete geçirmeye çalışmıştır. Diğer yandan aynı propaganda, Kürt Teali Cemiyeti'nin mensuplarından Bedirhanogulları ve İngiliz Binbaşısı Neville tarafından Türkiye'nin güneyinde yapılmış ve İstanbul Hükümeti yardımıyla buralarda Millî Mücadele'ye karşı ayaklanmalar tertip edilmiştir.¹⁸ İngilizlerin bu girişimlerine karşın Türkiye sınırlarında bir Ermeni istilasının getireceği felâketleri düşünen Kürt ileri gelenleri ve aşiret ağaları Türk-Kürt birliğine yönelmiştir. Bu sebeple 15. Kolordu bölgesinde İngilizler, Hakkâri ve Van dolaylarında Seyit Taba ve Simko'yu (İsmail Ağa) elde etmiş olmalarına rağmen Van Valisi Haydar'ın uygun tedbir ve tavsiyeleriyle amaçlarına erişememiştir. İran'ın Urumiye bölgesinde Türk sınırlarına yakın olan Şikak Aşireti Reisi Simko, 15. Kolordunun silâh ve cephane yardımıyla, o bölgeyi İngilizlerin idare ettiği Nasturi kuvvetlerine karşı savunmuştur. Kürt aşiret alayları da Ermenilere karşı 15. Kolordu'nun safları içinde canla başla çarpışarak millî topluluğun gerçek üyeleri olduklarını göstermişlerdir.¹⁹ Simko'nun Anadolu Hareketi temsilcileri tarafından gördüğü desteğin sebebini Kazım Karabekir, “*Simko'yu İngilizlerin elinden aldım ve Rumiye havalisine gelen Ermeni ve Nesturilerle müsadamelerinin muvaffakiyetini ufak tefek yardımlarla temin ederek Van'a karşı mürettep Ermeni ve Nesturi hareketlerini mefluc kıldım.*”²⁰ Sözleriyle ifade etmiştir. İngilizler'in Nasturileri Hakkâri ve Rumiye'ye yerleştikten sonra bu kuvvetleri Ermenilerle birleştirip Van'a saldırma ihtimalleri vardı. Kazımkarabekir, “*bu ihtimale karşı daha evvel tedbir almıştım. Nahçıvan mıntakasına hâkim olmakla Ermenilerin İran'la muvasalasını kestirmiştim. İkincisi, Simko'yu tutarak Rumiye'de melhuz akına karşı emin bir vaziyet aldirmiştim.*” “*Herhangi bir tecavüz başlangıcı halinde derhal Ermenilere taarruzla bu tehlikeyi bertaraf etmek esas plânımdı.*”²¹ Der.

Simko'ya mülteci sıfatı verilmesi meselesini İran, Türkiye'nin İran'ı işgali olarak değerlendirmiş ve tepki göstermiştir. İran'ın bu isyanı çözüm metotları ise bu noktaya kadar Türkiye'nin sınır güvenliği için bir tehdit ortaya çıkartmıştır.²² İsyanı değerlendiren

16- Mustafa Şehitoğlu, Rahmi Doğanay, “İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 29, Sayı: 1, Ocak 2019, ss. 449-465

17- Karacagil, “I.Dünya Savaşı”, s.97

18- Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Serî No : 1, Atase Arşivi; No. 5/2793, Kis. 323, Dos. 4, Fih. 5. https://msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Askeritariharsiv/4_Turk_Istiklal_Harbi_Ic_Ayaklanmalar.Pdf (19.12.2019), s.15

19- Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), s.15-16

20- Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.82-83

21- Karabekir, a.g.e., s.163,296

22- Kaya, “Simko Ağa”, s.203-205

farklı çalışmalarda Simko'nun Türkiye sınırında olması konusu, İran'ın iddiası olarak belirtilmiştir. Bu sebeple İranlı yetkililer Anadolu Hareketi temsilcileriyle görüşmüştür. Türk yetkililerin cevabı ise Kürt aşiretlerin İngilizler tarafından korunduğu, bu grupların Türkiye'nin aleyhinde faaliyetlerde bulunabilecekleri, isyana destek veren grupların Türkiye'de değil Kuzey Irak'ta olduğudur. İran ise bu konuda İngiliz yetkilileriyle görüşmeler yaparak Türkiye'nin İran topraklarında Kürt milliyetçiliğini desteklediğini bu faaliyetleri sonlandırma isteklerini iletmıştır.²³

Kazım Karabekir'in ifadelerinin de gösterdiği durum Anadolu Hükümeti'nin Ermeni ve Nasturi kuvvetlerinin bir araya gelerek Türkiye'ye yönelik saldırıda bulunmalarını engellemek için Simko İsmail'den faydalanmış olduğudur. Bayat'a göre Osmanlı Devleti'nin Ermeni saldırılarına karşı sınırlarında arttırdığı tedbirler, Simko İsmail'in güçlenmesini sağlamıştır.²⁴ Diğer yandan ise Nasturiler, Ermenileri kendilerine karşı tehdit olarak gören gruplardan biridir. Nasturilerin, bölgede Ermeniler'den sonra gelen en nüfuzlu Hıristiyan toplum olarak kendi menfaatleri yönünde bir rekabet hissi geliştirmiş olmaları mümkündür. Nasturilerin önemi İran sınırlarına yakın dağlık bölgelerde bulunmaları, gerektiği zaman savaşçı olarak kullanılacak ve pratikte bağımsız bir konumda oluşlarından. Nitekim bu sebeplerle I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Nasturiler ilk olarak Rusların bölgesel hedeflerine araç olmuşlardır. İngilizler ise Musul üzerindeki emellerinde araç olabilecekleri fikriyle Nasturileri kullanılmışlardır.²⁵ 1924'de Hakkâri'de İngilizlerin isteği ve desteğiyle ayaklandıkları bilinen Nasturiler, İngilizler tarafından "*küçük müttelik*" olarak adlandırılmıştır.²⁶

Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi ardından Türk ve İran topraklarına yönelik İngiliz baskısı artmıştır. Bu durum Tahran'daki milliyetçi hükümetlerle Ankara Hükümetini, İngilizlere karşı anti-emperyalist ve tam-bağımsızlıkçı söylemde birleştirmiştir; ancak özellikle Simko İsyanı'nın ortaya çıkarttığı atmosfer İran- Türkiye ilişkilerinin ilerlemesine engel olmuştur.²⁷

Rusya: Rusya bu gelişmelerde bahsedilmesi gereken bir diğer önemli aktördür. Rusya, 18. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren İran'daki karışık siyasi atmosferden yararlanmak istemiştir. Rus birlikleri Dağıstan, Derbent, Bakü kalelerini zapt etmişlerdir. Rusya'yı Hazar bölgesinden uzaklaştırmak isteyen Osmanlı Devleti, 1724 yılında Rusya ile bir paylaşım anlaşması imzalamıştır;²⁸ ancak Rusya 1805 yılında Kürt aşiretleriyle temas kurmuş ve 1828-1829, 1853-1858 Osmanlı-Rus harplerinde bu ilişkilerini geliştirmiştir.

23- Barış Cin, Türkiye- İran İlişkileri 1923-1938, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, 60-66

24- Kave Bayat, Revabit-ı İran ve Türkiye: Ez Sukutu Devlet-i Osmani ta Ber Amedeni Nizam-ı Cumhuri 1298-1302 Şemsi, Çap: Perdus Danış, 1394, s.30

25- Yılmaz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi", s.115-118

26- Yusuf Sarıncay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XIV / Mart 1998 / Sayı: 40, s.211

27- Efdal As, Efdal, "XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.46, Güz 2010, s.226 s.233

28- As, "XVI.YY'Dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına", s.226

²⁹ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve ardından imzalanan Berlin Anlaşması'nda doğrudan İran ve Osmanlı Devleti ilişkilerini etkileyecek bir madde vardır: Bu anlaşma maddesine göre Kotur Şehri ve arazisi İran'a bırakılmıştır. Berlin Anlaşması'nın imzalanmış olduğu 1878'den 1907'ye Osmanlı Devleti ile İran arasında Kotur şehri sınırlarında yaşanan bazı ihtilafların rapor edildiği görülmektedir. Buna rağmen bu süreçte taraflar arasında büyük bir kriz meydana gelmemiştir.³⁰

Rusya- İngiltere arasında 1907'de imzalanan anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetleri ve Irak bölgesi tehdit altına girmiştir. Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırlarını çevrelemek ve kendi nüfuz alanlarını geliştirmek istemişlerdir. Bu sebeple Azerbaycan bölgesine de siyasi ve askeri baskı yapmışlardır. Rusya, Osmanlı varlığını bölgeden çıkarmak için konsoloslukları vasıtasıyla, Tebriz, Hoy, Urumiye bölgelerindeki aşiretleri, Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmıştır. Buna ek olarak askeri birlikleri ile sınırlarda bir takım tecavüzlerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Hem Osmanlı Devleti'nde hem de İran sınırlarında Karani Ağa, Ağapetros, Simko, Abdürrezzak gibi şeyhleri ve aşiretleri, Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmeye teşvik etmişlerdir. Rusların izlediği bu politikalar Kürtleri ve Musul sınırına kadar uzanan sarp arazide yerleşmiş bulunan Nasturileri ayaklanmaya sevk etmişlerdir.³¹ Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nin raporlarına da yansımıştır.

“Sekiz yüz mevcûdlu bir piyade Rus taburıyla dört mitralyöz iki sahra topu otuz altı mühimmât ve cebhâne arabası ve yetmiş deve ağırlığın Kuşcu'dan peyderpey Rumiye'ye gitmekte oldukları ve tahmînen bir bu kadarının da Hoy ve Salmas'a geldikleri birinci hudûd komiserininin iş'ârına atfen harbiye nezâret-i celîlesinden bildirildiği eclî'l-ma'lûmât iş'âr kılınır emr ü irâde.”³²

1913 yazında Van ve Erzurum vilayetlerinde Ermeniler, Yezidiler ve Kürt aşiretleri Ruslarla irtibat kurmuştur. Nasturi çeteleri ise bizzat Ruslarla beraber Urumiye'deki Türk Konsolosluğu'na saldırmıştır. Sünni halkından tüccarları konsolosluk civarında asarak öldürmüşlerdi. Ruslar, İran içindeki bu faaliyetlerini bölgedeki diğer grupları kullanarak Türk sınırları içine yaymaya çalışmışlardır.³³

“İraniye komiserliğinden mevrûd telgrafnâmenin bir sûreti leffen irsâl kılınmış ve mezkûr komiserliğin diğer telgrafnâmesinin bir fıkrasında da zâhirde Makû hâkimi hakikatde de Ruslar tarafından üç lira maaş ve bir yük arpa verilerek hudûdların muhâfaza olunacağı şâyi'asıyla süvari kayd olunduğu ve bu davete de icâbet eylediği

29-İsrafil Kurtcephe, Suat Akgül, “Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri” OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı:06,1995, s.249

30- As, “XVI.YY'Dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına”, s. 226

31- Kurtcephe, Akgül, “Rusya'nın I.Dünya Savaşı”, s.250

32- BOA, HR_SYS_00688_00001_001_001

33- Kurtcephe, Akgül, “Rusya'nın I.Dünya Savaşı”, s.254

*bildirilmiştir.*³⁴ Bu raporda Rusların sınır bölgelerinde silahlandığı grupların bazılarını “hudut muhafazası” gibi söylemlerle kendi taraflarına çektikleri anlaşılmaktadır. Sınırlardaki Ermeni ve Nasturi grupların da benzer amaçlarla kullanılması sebebiyle Osmanlı Devleti bazı tedbirler almıştır. Osmanlı Devleti’nin İran ile bu konuda temaslar kurulduğunu gösteren belgeler de vardır: “*Ermenilerle Nasturilerin hudûdumuz civârında iskân edilmemelerinin heyet-i vüzerâca takarrür ettirildiği ve bunların iskânına mahsus arazi aramak için muhtelif vezaretlerden bir komisyon teşkil edildiği Tahran sefâretinden iş’âr kılınmıştır efendim.*”³⁵

Selmas’dan Başkale’ye, Hoy’dan Kotur’a oradan da Seray’a giden yollarda yapılan incelemelerde bu bölgelerdeki Osmanlı Ermenileri’nin Rusya’ya meyletmiş olduğu tespit edilmiştir. Ermeniler, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış gibi yerlerde Ruslar tarafından silahlandırılıp askeri eğitime tabi tutulmuştur. “*Van ve Bitlis havalisinden Selmas bölgesine giden Ermeniler ile Rusya’dan gelen komitelerin birleşmesinden oluşan mühim bir çete grubu Ruslar tarafından her gün bir Türk birliğine taarruz ettiriliyordu.*” Böylece Ruslar, bazı Kürt aşiretleri ve Nasturiler’den sonra Ermenileri de Türkler aleyhinde yönlendirmiştir.³⁶

Ermenilerin terör örgütleri olan Hınçak, Armenagan ve Taşnaksutyun adlı komitelerin Van Ayaklanmasını hazırladıkları bilinmektedir. Bu süreçte maksatları Van şehir merkezinde büyük bir olay çıkararak, Sason ve Zeytun’da olduğu gibi yabancı devletlerin müdahalesini sağlamaktır. Ayaklanmayı hazırlayanlar İran ve Rusya’dan gelmiştir. Bölgedeki Ermenilerden “*silâh vergisi*” adı altında para toplayarak yeterli silâh ve mermi temin etmişlerdi. Tutumlarının yanlış olduğunu söyleyerek uyarmak isteyen Ermenilerin de birçoğunu papazlar dahil olmak üzere katledilmiştir. Bu terörist gruplar sağduyulu Ermeni toplumu üzerinde de katliamlar yaparak otorite kurmuşlardır. Bu grupların kanlı ayaklanmaları ve katliamları yabancı konsoloslukların müdahalesi ve hükümetin aldığı önlemler sonucunda onların İran’a çekilmesine sebep olmuştur. Bu süreçte de Ermeniler, sınırlardaki Süryaniler ve Kürt aşiretleri arasında da çatışmalar yaşanmıştır.³⁷

Simko İsmail: İngiliz-Rus-Fransız Rekabeti

Simko İsmail, 20.yüzyıl başlarında İran’daki Kürt gruplarından Şikak Aşireti’nin lideri olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında İsmail Ağa Simko, İran-Türkiye sınırında önemli bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. Simko, savaşın ortaya çıkardığı atmosfer ile

34- BOA, HR_SYS_00688_00001_008_001

35- BCO, 030_10_00_00_108_706_3, 4169/10601

36- Kurtcephe, Akgül, “Rusya’nın I.Dünya Savaşı” ,s.254

37- Türk İstiklal Harbi No: III. Cilt Doğu Cephesi (1919 -1921), ATASE Basımevi, Ankara:1995, s.5

Urumiye Gölü'nün batı bölgesinde kontrol sağlamıştır.³⁸

I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki dönemde Osmanlı yanlısı güçler yanı sıra Ruslarla ittifak kuran Simko, aşiret konumunu sürekli olarak pekiştirmiştir. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti yenildiğinde, İran Hükümeti zayıf ve işlevsiz olduğunda, Şikak Aşireti İran sınırlarında nüfuzunu arttırmıştır. Simko, Rusların silah desteğiyle aşiret bölgesi üzerinde kontrol sahibi olmuştur. Stansfield'in belirttiğine göre İran'a karşı ayaklanma planında diğer önde gelen Kürt aşiret liderlerini bir araya getiren Simko ve işbirlikçileri, bağımsız bir Kürt devleti kurma planını desteklemek için Irak'ta bulunan İngiliz Sivil Komiseri AT Wilson'a da ulaşmış; ancak ondan cevap alamamışlardır.³⁹ Zeyrek ise Bolşevik Devrimi'nden sonra, bu tarihe kadar çok önemli başarılar elde edemeyen İngiltere'nin bu stratejik bölgede güçlenmek için Kürt politikasının belirginleşmeye başladığını belirtir. Rus ordularının bölgeden çekilmesi İngilizlerin, İran'da güçlenmek ve sınır bölgelerinde nüfuz sağlamak için yerel Kürt aşiretlerinden yardım almayı hedeflemesine sebep olmuştur. İngilizler, Türklere karşı Ermeni-Kürt işbirliğini geliştirmeyi amaçlamış ve Kürt grupları bunun gerektiğine inandırmaya çalışmıştır.⁴⁰

Rusya'nın Brest Litvosk Anlaşmasıyla bölgeden çekilmesi Kürt aşiretleri üzerinde İngiliz etkisini arttırmıştır; ancak bu durumun bir diğer yönü belirtildiği gibi Rusya'nın geri çekilirken bıraktığı çok sayıda askeri malzemedir. Bu malzemeler ilk aşamada Türk, Alman ve Kürt gruplara karşı bölgedeki Hristiyan grupların Urumiye civarında kontrollerini güçlendirmiştir. Simko İsmail'in Hoy'a yerleşmesinden sonra ise bu gruplar onun saldırıları karşısında tutunamamıştır. Bu dönem anlatılan bir anekdot sınırlardaki Keldanilerin bölgede Türklere ve Kürtlere muhalif faaliyetler sürdürmek için İngilizler'den kredi istediği şeklindedir. Rusya'nın geri çekilmesi ardından bölgede durum, özellikle Suriye'nin kuzeyi ve Musul üzerinde bu gruplar vasıtasıyla kontrolü sağlamak için Fransız ve İngiliz rekabetine dönüşmüştür.⁴¹ Esasında İran coğrafyasında Rus-İngiliz rekabeti daima ön plana çıkmıştır; ancak Fransız-İngiliz rekabeti de bir o kadar köklüdür. Napolyon Bonaparte, Hindistan'a yahut bu bölgede İngilizlere olası bir saldırı için İran'ı Mısır'a alternatif bir üs olarak değerlendirmiştir. İngiltere ise sadece Fransızları dışarıda tutmakla kalmayıp aynı zamanda Rusların doğuda Osmanlıları geride bırakıp İran ve Basra Körfezi üzerinden açık denize ulaşmalarını engellemeye çalışmıştır. Sykes Picot Anlaşması'nda 1918'den sonra İngiltere ve Fransa'nın Musul üzerindeki haklara yönelik değişiklik yapılmış ve Fransa daha önce kendisine vaat edilen bu bölgeden İngiltere lehine feragat etmiştir. Böylece, İngiltere savaş başladığında kendi

38- Bayat, Revabıt-ı İran ve Türkiye, s. 28

39- Gareth Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism, and Shi'i Rule: Surviving Dominant Nationhood in Iran" In: Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria, (Ed: David Romano, Mehmet Gürses), (59-85), Palgrave Macmillan US:2014., s.67-69

40- Suat Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu" *Türkiyat Mecmuası*, C. 23/ Bahar, 2013, s.112-113

41- Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh University Press, 2015, s.63-65

güvenliğini öne sürerek işgal ettiği İran topraklarındaki birliklerinin birçoğunu Musul'a aktarmıştır.⁴²

Simko İsmail, bölgede gelişen rekabeti değerlendirerek askeri güç elde etmiştir. Bu sırada Osmanlı ordusundan kaçan Kürt askerlerden Simko birliklerine katılanlar olmuştur. Ayrıca belirtildiği gibi Simko, Rus birliklerinden kalan silahlara ek olarak Osmanlı ordusunun itilaf devletlerine teslim edilmesi istenen silah ve mühimmatın bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştır. Simko önderliğindeki Şikak Aşireti, Ermeni ve Nasturilerin geri dönmelerini engelleyerek bölgede hâkim güç olmayı ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamıştır.⁴³ Simko kuvvetleri, 1919 ortalarından itibaren Kuzeydoğu İran'ın önemli bir bölümünü Tahran'ın kontrolünden uzaklaştırmış ve daha sonra bu bölgelere valiler tayin ederek kendisine sadık kişileri yerleştirmiştir. Simko, kontrol altında tuttuğu kasaba ve köylerden vergi toplamıştır.⁴⁴

I. Dünya Savaşı'nda İran toprakları Osmanlı İmparatorluğu gibi dağılmamıştır; ancak İran devleti kırsal alanların çoğunu etkili bir şekilde kontrol edememiştir. Özellikle 1639'dan sonra sınırların İran tarafından yönetilen kısımlarında isyanlar yükselmiştir. İsmail Ağa Simko o zamanlar İran'daki en büyük Kürt isyanına önderlik etmiştir. Simko, Urumiye Gölü çevresindeki Kürt, Azeri ve Asur gruplar üzerinde baskı ve yağma faaliyetleri sürdürmüştür. Eğer Simko bu gruplar üzerinde üstünlük sağlarmasaydı benzer bir tutum onlar tarafından sergilenebilirdi.⁴⁵

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1930'lu yılların başına kadar bölgedeki Kürtlerin temel hareket tarzı Türkiye-İran sınırında isyanlar çıkarmak ve sınır ihtilafından da yararlanarak kendi varlıklarını sürdürebilmektir.⁴⁶ Bu isyancı gruplara destek olan bölge dışı aktörler ise bu sayede bölgeye nüfuz ve müdahale etme imkânı bulmuşlardır.

Türkiye-İran sınırlarında farklı gruplar arasındaki çatışmayı arttıran Simko İsyanı, bu süreçte İran- Türkiye ilişkilerine etki etmiştir.

Simko ayaklanmasıyla bölgede Kürtlerin Sünni kimliği, Kürt olmayan Müslümanların ise Şii kimliğinin ön plana çıktığı hatta bunların acem olarak adlandırıldıkları bilinmektedir. Simko'nun 1919 senesinde bir Kürt ülkesi kurma fikri ise İran ve Türkiye'yi bu harekete karşı birleştirebilir endişesiyle uygulanmamış; ancak belirtildiği gibi Şikak Aşireti, İngilizler'den bu konuda destek arayışlarına başlamıştır. Rusya ve İngiltere'nin 1922'de Rıza Han'ı desteklemesiyle Simko, İran topraklarından

42- Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press 1977, s.16,321-327

43- Polat Kara, "Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, 2010, s.24

44- Gareth Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism", s.67-69

45- Soleimani, "The Kurdish image in statist", s.5-6

46- Kara, "Türkiye-İran İlişkileri", s.24

Irak ve Türkiye sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ *Mustafa Kemal, 27 Ağustos 1922'de Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği telgrafla Simko'nun ilticası halinde onu İran'a teslim etmenin Türk hükümetinin şeref ve haysiyetiyle bağdaşmayacağını bildirmiş, Kazım Karabekir 28 Ağustos'ta Hakkâri Mutasarrıflığına verdiği emirle Simko kuvvetlerinin silahsızlandırılarak İran'a zarar vermeyecek biçimde sınırdan uzak tutulmasını istemiştir.*⁴⁸

Simko İsmail, zaman zaman Ruslar'dan para yardımı aldığını itiraf etmiştir. Urumiye ve Selmas civarındaki Nasturilerin de Ruslar tarafından silahlandırıldığı bilinmektedir. ⁴⁹ Türkiye ve İran sınırlarında ana kabile grupları Şikak, Zarza, Mamash ve Mangur'du. Romano'nun iddiasına göre bu grupların hepsi Türkiye ve İran dışında Rusya ve batılı devletlerden yardım istemiştir. Bu desteğe rağmen Simko'nun da kabile milliyetçiliği ile 1924'de İran'ın kuvvetleri karşısında tutunamadığını belirtir. ⁵⁰

Belirtildiği gibi Rusların Ekim Devrimi'nden sonra bölgeden çekilmesi, Simko'nun diğer gruplara karşı üstünlük sağlaması için bir fırsat sunmuştur. Diğer yandan Ermeni çetelerinden farklı bir stratejiyle Simko, özellikle Urumiye bölgesinde açlık ve kıtlık sebebiyle zor durumda olanlara yardım ederek onlardan da destek almaya çalışmıştır; ancak başarılı olamamıştır. Soleimani'ye göre Simko İsmail'i diğer Kürt aşiret ayaklanmalarından ayıran onun eğitim ve kültürel gelişim için çabalanması gerektiği yönündeki tutumu olmuştur. Bu tutumuyla onun Persleri ve Osmanlı yanlılarını endişelendirdiği ve okullarda Hristiyanlık propagandası yaptığı söylentileri ortaya çıkartılmıştır.⁵¹ Bununla birlikte Simko'nun taraftar toplayabilmek için Kürt milliyetçiliğini kullanma çabalarına rağmen, Soleimani'nin belirttiğinin aksine kendisinin daha çok bir eşkıya gibi yağma faaliyetlerine odaklandığı, siyasi bir yapılanmaya gitmediği görülmektedir.⁵²

1921'de Simko, Urumiye Gölü'nün batısında, Baneh ve Sardasht şehirlerinin güneyinde ve hatta kuzeybatı Irak'ın bazı bölgelerinde kontrolü ele almıştır. Bu geniş alanda sağladığı kontrole ek olarak Simko, İran ve Irak'ın en güçlü Kürt aşiretlerinin sadakatini sağlamıştır. Buna rağmen Kürt toplumunda kavmiyetçilik algısının milli isteklerin önüne geçmesi bir baskı mekanizması karşısında kendisini göstermektedir. Nitekim 1926'da Reza Şah olacak olan Reza Han, bu baskıyı uygulayacak figürdür. Ağustos 1922'de Simko'nun güçleri yenilmiş ve Türkiye üzerinden Irak'a geçmiştir. 1922'den 1926'ya kadar Simko, önceki yılların başarılarını tekrar yakalamaya çalışmıştır; ancak savaş sonrasında toparlanmaya başlayan taraflar arasında bunu tekrar başaramamış

47- Soleimani "The Kurdish Image", s.5-11

48- Kara, "Türkiye-İran İlişkileri", s.27-28

49- Kurtcephe, Akgül, "Rusya'nın I.Dünya Savaşı", s.250

50- David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity*, Cambridge University Press, New York:2006, s.221-223

51- Soleimani, "The Kurdish image in statist", s.5-7

52- David K. Fieldhouse, *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Col. W.A. Lyon in Kurdistan, 1918-1945*, I.B Tauris:2002, s.81-111

ve korunmak için yine Irak'a kaçmak zorunda kalmıştır. 1929'a gelindiğinde, İran, Simko'nun isyancı doğasının Kürtlere ve milliyetçi bir yönelimin diğer Pers olmayan gruplara örnek teşkil etmesinden endişe duymuştur. Kendisine bir tuzak hazırlanarak İran kuvvetleri tarafından öldürülmesinde bu endişenin de etkisi olmuştur.⁵³

Simko İsmail İsyanı: İran-Türkiye İlişkileri

I.Dünya Savaşı'nın son yıllarında bir İran elçisi, Osmanlı Devletinden geriye sadece adının kaldığını ve elçiliklerde tüm işleri mütteliklerin yaptığını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Anadolu'dan başka bir şeyin kalmadığını, milli hareketin güçlenmesiyle Anadolu'nun da artık Babıali'nin emirlerini dinlemediği belirtmiştir.⁵⁴ İran elçisinin bu bakış açısına karşın o dönem İran'ın sadece nominal bir varlık olduğu yaklaşımlarında bulunanlar olmuştur. Bu sebeple Hristiyanlara (Süryani ve Irak Hristiyanları) karşı bölgede Simko İsmail'e bir otonominin İran tarafından vaat edilmiş olmasını mümkün görenler, Simko'ya ileri gelen Fars yetkililerin bu yönde yazdığı mektuplar olduğunu belirten araştırmalar vardır. Diğer yandan bölgedeki Süryani liderlerinden Mar Shimon, Simko'ya yazdığı bir mektupla onu, "*Kürdistan denilen bu toprak hepimizin ülkesiydi; ancak, dini farklılıklar bize şu anki felaketi getirdi ve bizi birbirimizden ayırdı. Şimdi, birleşmeliyiz, toprağımızı geri kazanmalı ve birlikte yaşamalıyız.*"⁵⁵ sözleriyle dostane bir görüşmeye davet etmiştir; ancak bu görüşmeden sonra Mar Shimon, Simko İsmail ve adamlarına saldırıda bulunmuştur. Bu andan sonra bölgede Hristiyan ve Müslüman gruplar arasında güvenin tesis edilebilmesi mümkün olmamıştır. Simko ve adamları o dönem Hristiyanların sıkıntılar yaşadığı Khoi(Hoy) bölgesine geçmişlerdir. Bu dönemden itibaren gerek Hristiyan gerekse Müslüman grupların durumu terör kelimesiyle ifade edilmeye başlanmıştır. Bir misyoner bölgeyi "*hayal edilmesi zor bir terör*" alanı olarak ifade etmiştir. Her iki tarafta arabuluculuk yapmak isteyenler olmuşsa da ortaya çıkan açlık, kıtlık vb. zor şartlar kanunsuzluğu kontrol edilemez duruma getirmiştir. Bu durum binlerce Asuri'nin Irak'a göç etmesine sebep olmuştur. Onların bazıları bu sonucu İngiliz ihaneti olarak değerlendirmiştir. Simko ise Mar Shimon'u öldürerek intikam almıştır;⁵⁶ Fakat taraflardan birinin diğerine üstün gelmesi sorunu çözmemiştir. Mar Shimon'un Simko'ya karşı düzenlediği suikastın başarısızlığı sonucunda bölgedeki dini farklılıklar arasında çatışmalar artmıştır.⁵⁷

20. Yüzyılın ilk yıllarında İran-Türkiye sınırlarında yaşanan bu kaos tarafların

53- Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism" s.67-69

54- Bayat, Revabıt-ı İran ve Türkiye, s.28, ayrıca bu dönem özellikle Van civarında Ermenilere karşı sürdürülen mücadele konusunda bknz: aynı eser (s.27-30)

55- Soleimani, The Kurdish Image, s.5-11

56- Mar Aprem, The History Of The Assyrian Church Of The East In The Twentieth Century, St. Ephrem's Ecumenical Research Institute (January 2003) Çevrimiçi : https://archive.org/stream/historyofassyria0018mara/historyofassyria0018mara_djvu.txt , Erişim Tarihi: 16.11.2019

57- Fieldhouse, Kurds, Arabs and Britons, s.81-111

ilişkilerine yansımıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında İran’da merkezi otoritenin bozulması ve İran yönetiminin sınırlara yakın bölgelerde bulunan Ermeni, Nasturi, Kürt grupların Osmanlı Devleti topraklarına yönelik faaliyetlerini kontrol edememesi İran-Türkiye sınırlarındaki Kürt gruplardan Şikak Aşireti’ne liderlik eden “Simko İsmail Ağa” isyanının temel sebebi olmuştur.⁵⁸ Simko, İran devletinin zayıflığından faydalanarak bağımsız bir Kürt devleti ilan etmiştir. Simko, dört yıl boyunca İran ordusuna karşı bölgeyi kontrolü altında tutmuş ve 1923’te daha koordine bir hareket geliştirebilmek için bir diğer Kürt Şeyh Mahmud Barzinji ile irtibat kurmuştur; ancak birleşik bir cephe oluşturamamıştır. Bu durumun temel sebebi olarak Kürt kimliğinin aşiret ve kabile kavramlarının gerisinde kalması gösterilebilir. Kabileler arası kavga ve rekabet sınırlardaki Kürt hareketlerinin birleşik bir cephe kurmasında temel engel olmuştur. Şikak Aşireti de kendi içindeki rekabetle üçe bölünmüştür. İsyanı İran’ın bütünlüğü açısından değerlendiren çalışmalarda İran’ın Kürt etnik milliyetçilik hareketleriyle 1918’den itibaren Simko Ağa isyanı ile karşılaştığı; ancak bu hareketin bir aşiret ayaklanması olarak kaldığı belirtilmektedir.⁵⁹

Simko İsyanı bu dönemde Anadolu Hareketi ve İran arasında sınır güvenliği endişesiyle temasların kurulmasına sebep olmuştur. İsyanın Türk- İran ilişkilerine etki etmesinin öncelikli sebebi İran Devleti sınırlarında otoritesini ve kontrolünü arttırdığında Simko’nun Osmanlı Devleti sınırlarına geçmiş ve dağlık bölgelere yerleşmiş olmasıdır.⁶⁰

I.Dünya Savaşı yıllarında İran sınırında bulunan Simko’nun bu dönemde özellikle sınır bölgelerindeki çatışmalarda adı geçmektedir. Sürecin lokal gruplar üzerindeki etkisiyle Kürt ve Ermeni çetelerinin çatıştığı, sınırlarda güvenliği sağlamaya çalışan jandarma birliklerinin bu çatışmaları durdurup asayişini temin etmeye çalıştıklarına dair raporlarda sıklıkla Simko ve çetesinin saldırılarından söz edilmektedir. I.Dünya Savaşı’nın başladığı yıllardan itibaren Ermenilere yönelik saldırılarda bulunan Keldani Aşireti’ne mensup Mir Muhi’nin jandarma müfrezeleriyle Hakkari Mutasarrıfı Cevdet Bey tarafından takibe alınıp, kendisine destek verenlerin tutuklandığı bölgede asayişini sağlamak için bu hareketlere destek verenlere yönelik sıkı bir takibat başlatıldığında, Mir Muhi’nin “bölgede şekavet yatağı olan Kotur’da” Simko’nun yanına sığındığı bilinmektedir.⁶¹ Bu raporlar Simko’nun bölgedeki diğer Kürt unsurlara da destek olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Berlin Anlaşması’na Rusya’nın talebiyle eklenen sınır değişimi ve Kotur Şehri’nin bu faaliyetler için bir çatı oluşturduğu görülmektedir. Bu sayede Simko’nun iki devlet sınırlarında yer değiştirerek çeşitli yağma faaliyetleri ile varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Simko’nun sınırlarda sürdürdüğü yağma faaliyetlerinin bir örneği 23 Mayıs

58- Mehmet Kaya, “Simko Ağa İsyasının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y. 7, C. 7, S. 14 (Güz 2017), 203-205

59- Soleimani, “The Kurdish Image”, s.1-2

60- Kaya, “Simko Ağa”, s.203-205

61- Ersin Kırca, “I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi” *Journal of History and Future*, April 2017, Volume 3, Issue 1, (24-56) , s.37

1341 tarihli bir rapora yansımıştır. Raporda, Simko'nun İranlı bir mülteci olmasına rağmen tekrar İran'a firar ettiği ve etrafında bulunan destekçileriyle sınırlarda yağma faaliyetleri sürdürdüğü belirtilmektedir. Simko'nun yanında bulunan elli kadar atıyla Başkale'den Gevar'a giden postayı "kanlı bulduk" mevkiinde pusuya düşürdüğü ve darp ettiği, bu şekilde üç yıl önce öldürülen eşi Cevahir Hanım'ın intikamını aldıklarını söylediği not edilmiştir.⁶² Bu ve benzeri sınır tecavüzleri ardından İran ve Irak sınırlarında bulunan Simko'nun 1928 Mayıs ayında tekrar Türkiye sınırlarına iltica etmek istediği Van Hudut Komutanlığı tarafından rapor edilmiştir.⁶³

Simko İsmail'e Milli Mücadele döneminde mülteci sıfatı verilmesi, İran-Türkiye ilişkilerinin gergin bir atmosfere girmesine sebep olmuştur. Türk tarafının bu gruba mülteci sıfatı verme sebebi yukarıda belirtildiği gibi Van civarında Ruslar tarafından silahlandırılan Ermenilerin saldırıları karşısında bu grubun destek olabileceği düşüncesidir. Bu sebeple iki devlet arasındaki ortaya çıkan gerginlikte Simko'ya İran'a yönelik bir faaliyette bulunmaması kaydıyla Osmanlı Devleti'nin sınırlarında kalma izni verilmiştir; ancak bu sırada İran üzerinde nüfuz mücadelesinde olan İngiltere ve Rusya da bu gruba destek vermiş ve güçlenmesini sağlamışlardır.⁶⁴ Bayat, Urimiyeye'nin batısındaki tüm bölgelerin Türkiye sınırına kadar Simko Aşireti'nin kontrolü altında olduğunu ve Türk Milliyetçileri ile Kürt grupların Simko'ya destek verdiğini belirtir.⁶⁵

Simko İsyanı, 1923-1937 yılları arasında yaşanan yirmi iki Kürt isyanından biridir. Bu isyan İran sınırlarında ortaya çıkmış ve Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiştir. 1926 yılında İran-Türkiye sınır anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun hemen ardından imzalanmamıştır. Bu durumun sebebi olarak geçmişten devralınan Sünni-Şii çatışması, güvensizlik ve Osmanlı-Safevi-Kaçar ilişkilerine hakim olan husumetin etkisi göz ardı edilemez; ancak 1920'li yılların atmosferinde ortaya çıkan sebepler de söz konusudur. Bu sebeplerden birincisi Simko İsmail İsyanı'dır. Ayrıca İran-Türkiye sınırlarında yaşayan Kürt aşiretlerinin her iki tarafın güvenliğini ve huzuru tehdit eden davranışlar sergiledikten sonra sınırın diğer tarafına geçerek, yer değiştirmek suretiyle varlıklarını sürdürmeleri, Türk-İran ilişkilerinin gergin ve güvensiz bir atmosferde ilerlemesine sebep olmuştur. Aynı tutum 1924'de Şeyh Said İsyanı'nda da görülmüştür. Türkiye kontrollü arttırdığında isyancıların İran tarafına geçmesi problemi büyümüştür. 1925'den itibaren İran sınırlarında olan Simko İsmail'in bu gruplara destek verdiği bilinmektedir.⁶⁶ Nitekim Şeyh Said İsyanı sonrasında İran, Irak, Suriye sınırlarına kaçan Kürt liderler, Türkiye aleyhine faaliyetlerini sürdürmüş, 1927'de Ermenilerle işbirliği yaparak Hoybun örgütünü kurmuşlardır.⁶⁷

62- BCO, 030_10_00_00_112_756_24

63- BCO, Şu'be 3 Kısım 1, 7993, 16/5/1928

64- Kaya, "Simko Ağa", s.203-205

65- Kave Bayat, Riza Shah and the Tribes: An Overview' in Stephanie Cronin (ed.), The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah 1921-1941 (London: Routledge Curzon, 2003). s.21-197

66- Kara, Türkiye - İran İlişkileri, s.39,69

67- Sarıny, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye". ,s.213

22 Nisan 1926'da Türkiye-İran arasında “Türkiye-İran Muhadenet ve Emniyet Muahedesi” imzalanmıştır. Şeyh Said İsyanının ortaya çıkardığı güvenlik sorunu 1926 anlaşmasının imzalanmasında etkilidir.⁶⁸ Bu anlaşmanın altıncı maddesi sınır bölgesiyle ilgilidir. Bu anlaşma İran’ı Türkiye’nin sınır güvenliğine yönelik problemlerde *ikincil oyuncu* haline getirmiştir.⁶⁹ Bu anlaşma ile ortak sınırların dokunulmazlığı belirtilmiştir. Buna göre Türkiye ve İran tarafsızlık, saldırmazlık ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürmeyi kabul etmiştir. Türkiye öncelikle sınırlardaki güvenlik probleminin çözülmesi sebebiyle anlaşmadan memnuniyet duyarken;⁷⁰ İran’ın, isyancı Kürt gruplarını korumaya yönelik faaliyetleri sebebiyle ilişkiler tekrar gerginleşmiştir.⁷¹ Bu sebeple 25 Ekim 1927’de, İran sınırında asayişin temini ve hudut sorunlarının çözülmesi için görüşmeler yeniden başlamıştır. İran temsilcisi Ali Furuqi Han ile görüşmeler yapmak üzere Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve Tahran Elçisi Memduh Şevket Bey görevlendirilmiştir.⁷² Ali Furuqi’nin bu görüşmeler konusunda bilgi verdiği hatıratında, Memduh Şevket Bey ile yaptığı görüşmede onun İran’ın Kürtler ve sınır sorunları konusundaki tavrını samimiyetsiz bulduğunu ve İran’ın sorunu çözmekte isteksiz olduğunu düşündüğünü belirtir. Tevfik Rüştü Bey ise Türk tarafının sınırlar konusunda belirsizliği ortadan kaldırılmasını istediğini, 1913 protokolünü kabul etmek istemediğini vurgular.⁷³ Bu protokol Osmanlı Devleti tarafından imza edilmişti ve ardından alınan kararlar uygulanmamıştı, taraflar arasında sınır çizgileri konusunda bir belirsizliğe sebep olmuş ve protokolün imzalanmasına Rusya ve İngiltere’nin müdahalesi sebep olmuştur. Tüm bu sebeple Türkiye Devleti temsilcileri bu protokolü tekrar onaylamayı değil yeni bir anlaşmaya varmayı teklif etmiştir.⁷⁴ Tevfik Bey, Ali Furuqi Han’a sınırlar konusundaki belirsizliğin son bulmasını istediğini ve bölgede Siro, Sartak gibi sınırlarda değişiklik kabul edilebileceğini; ancak Bulakbaşı’nı Türkiye’nin istediğini belirtir.⁷⁵ Sonuç olarak bu görüşmelerden sınırlar konusunda ortak bir karar çıkmamıştır. Bu sebeple 15 Haziran 1928’de, “22 Nisan 1926 Tarihli Türkiye - İran Muhadenet ve Emniyet Muahedesine Merbut Protokol” adıyla 1926 anlaşmasına ek protokol imzalanmıştır.⁷⁶ Buna göre: “*taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda diğer tarafta bu saldırıyı önlemeye çalışacak, önleyemese iki tarafın ortak çıkarlarına uygun bir biçimde durumu yeniden değerlendirecekti. Söz konusu ek protokolden sonra sınır güvenliğini sağlamak üzere yeni bir sözleşme imzalanmıştır ve daimi bir sınır komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır.*” Karşılıklı güvenlik protokollerine rağmen 1930 senesinde Simko’nun öldürülmesine kadar

68- Kara, Türkiye -İran İlişkileri. , s.78

69- Beril Dedeoğlu, “Türkiye-Irak İlişkileri: “Doğu”-“Batı” Eksen ve Değişkenler”, *Civitas Gentium* 1:1 (2011) 11-32, s.13

70- Kara, Türkiye-İran İlişkileri, s.80-84

71- İsmail Soysal, “1937 Sadabakt Paktı”, İçinde: Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK,199, s.328-329

72- Kara, Türkiye – İran İlişkileri, s.93

73- M. Ali Furuqi, Furuqi, Khatırat-ı Muhammed Ali Furuqi: Be Hemrah Yaddaştahy Ruzane Ez salhayi 1293 ta 1320, Çaphane Dairei Sefid, 1396, s.693-695,698

74- Kara, Türkiye – İran İlişkileri, s.93-94

75- Furuqi, Khatırat-ı Muhammed Ali Furuqi, s.698

76- Kara, Türkiye – İran İlişkileri, s.94

Türk-İran sınırlarındaki hareketlilik durmamıştır. Bu tarihten sonra da iki devlet arasında sorunsuz bir sınır bölgesinden bahsetmek mümkün olmamaktadır.⁷⁷ Nitekim 1928’de anlaşma imzalanmış olmasına rağmen Irak sınırlarında gizlenen Simko’nun, 1929’da İran tarafından arazi tekliflerini kabul etmediği istihbaratı rapor edilmiştir.⁷⁸ Yine aynı süreçte Iğdır sınırında Boralan Karakolu’na İranlı eşkıyaların ateş açtığı bildirilmiştir.⁷⁹

Bu dönemde İran- Türkiye arasında bir diğer kriz, Mayıs 1926’da Yusuf Taşo ve çetesinin İran sınırı ötesinde Beyazıd köylerinde yağma faaliyetleri yapıp Ağrı yaylalarına sığınması ile gelişen “Ağrı isyanları” sürecidir. Türkiye bu isyana İran’ın destek olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Bu isyanın hazırlıkları Hoybun ve Taşnak örgütlerinin ittifakıyla 1927’den itibaren yapılmıştır. Sarınay, İran’ın Şeyh Said İsyanından itibaren İran Azerbaycan’ındaki Türkler ile Türkiye’nin irtibatından endişe duyduğunu ve bu endişe sebebiyle bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerini yönlendirdiğini, Türkiye’ye karşı Kürt gruplarla müttefik olma yoluna gittiğini belirtir. Ağrı İsyanı sırasındaki İran desteği de İran’ın bu süreçteki tavrını göstermiştir. Ağrı İsyanına katılanlar İran’a firar etmiş, bu isyanın liderlerinden olan İhsan Nuri’ye İran ordusunda görev verilmiştir.⁸¹ İran-Türkiye arasındaki bu sorunlu süreç 1930’lu yıllarda İran-İrak arasında sınır sorunlarının Milletler Cemiyeti’nde müzakere edilmeye başlamıştır. Türkiye bu müzakere sürecini kendi güvenliğini korumak için takip etmiştir.⁸² 1932 senesinde İran-Türkiye ilişkileri düzelme ve yakınlaşma eğilimine girmiştir. İsyancıların kolaylıkla İran’a kaçabilmesi ve sorunun tekrar etmemesi için 5 Kasım 1932’de Türk-İran Sınır Hattı’nın Tayini ve Uzlaşma-Adli Tesviye ve Hakemlik anlaşmaları imzalanmıştır.⁸³ Bu anlaşmanın beşinci maddesinde “iki ülke birbirlerinin sınırları içerisinde birbirleri aleyhine oluşacak her türlü faaliyeti engelleyecektir.” İbaresine yer verilmiştir.⁸⁴ Bu anlaşma ile Küçük Ağrı Dağı’nın Türkiye sınırlarında olduğu kabul edilmiş, İran ise 1878’den itibaren taraflar arasında ihtilaf sebebi Kotor’u topraklarına katmıştır. Bu anlaşmaya göre taraflar sınır bölgelerindeki kabile ve aşiretlerin sınırın diğer tarafına geçmelerini teşvik etmeyecektir. İran veya Türkiye isyancı gruplara karşı askeri müdahalede bulunurken eğer bunlar sınırlar kapalı olmasına rağmen sınırları geçmeyi başarırsa, diğer taraf bu isyancıları takibe devam edecektir. 1932 anlaşması ile sınırlar konusundaki ihtilafın çözümü İran-Türkiye ilişkilerinin bir yumuşama sürecine girmesini sağlamıştır.⁸⁵

77- Kaya, “Simko Ağa”, s.203-205

78- BCA, 030_10_00_00_112_753_14_2

79- BCA, 030_10_00_00_128_915_43_1

80- Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6.Y.2010, s.3

81- Sarınay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye”, s.219,226,229

82- BCA, 030_10_00_00_127_912_8

83- Sarınay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye”, s. 229

84- Selçuk Duman, “Tek Parti Dönemi Türkiye İran İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Orta Doğu Özel Sayısı*, 2016, s.12

85- Laçın İdil Öztüğ, “Küçük Ağrı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği”, *Avrasya Etüdüleri*, 54/2018-2, s.169

Türkiye-İran arasında sınır problemlerine rağmen Rıza Şah Pehlevi, İran'ın modernleşmesi için Atatürk'ü örnek almıştır. 1934'de Rıza Şah Pehlevi Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti Türkiye ve İran ilişkilerinde pozitif gelişmeler takip etmiştir.⁸⁶ Yine aynı yıllarda sınır bölgelerinde yaşanan bazı aksaklıklar devam etmiştir. Örneğin 1934'de Mazbişo Mıntıkasında doğan sorunlar sebebiyle Tahran büyükelçiliğine sorumluluk verilmesine dair raporlar vardır.⁸⁷ 14 Mart 1937'de Tahran'da İran Dışişleri Bakanı ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray tarafından imzalanan "*Türkiye-İran Sınır Bölgesinin Güvenliği ve Sınırdaki Çıkacak Anlaşmazlıkların Çözümüne İlişkin Antlaşma*" ile iki devletin birbirleriyle sınırlarında elli kilometrekare içinde birbirlerine zarar veren olay ve uyuşmazlıklar önce kaymakamlar sonra valiler ve en nihayetinde bunlardan daha yüksek yetkilere sahip olarak oluşturulacak "*Sınır Yüksek Komisyonu*" tarafından çözülecektir kararı alınmıştır.⁸⁸

1930'lu yıllarda sınırlardaki isyanların bastırılması ve 1932 anlaşmasıyla sınır ihtilafının çözülmesi sonrasında Türk hükümeti Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini imar etmek için çalışmalarına başlamıştır; ancak bölgedeki çalışmaların kendi otoritelerini sarsacağından endişelenen aşiret reisleri, yeni bir isyan hazırlığına girişmişlerdir. 21 Mart 1937 tarihinde Tunceli-Erzincan yolundaki bir köprüünün Haydaran ve Demanan aşiretleri tarafından yakılmasıyla başlayan Dersim İsyanı, 1938'e kadar devam etmiştir.⁸⁹

8 Temmuz 1937'de İran-Türkiye arasında imzalanan karşılıklı işbirliği anlaşmaları, Afganistan ve Irak'ın dahil olduğu Sadabakt Paktı ile geliştirilmiştir.⁹⁰ Sadabakt Paktı, uzun ömürlü ve başarılı bir birlik olmamasına rağmen II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'nin öncülüğünde bölgesel güvenlik için atılmış önemli bir adımdır. Karşılıklı işbirliğine rağmen İran-Türkiye sınırının I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı atmosferinden soyutlanması mümkün olmamıştır. II. Dünya Savaşı'nda İran'ın işgal edilmesi, İran'da yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık Türkiye-İran ilişkilerinde sınırlar konusunda endişelerin yeniden alevlenmesine ve taraflar arasındaki görüşmelerin yeniden bu ekseninde şekillenmesine sebep olmuştur.⁹¹ 1941'de Türkiye, Hariciye Vekilliği'nin teklifi ile İcra Vekilleri Heyeti toplantısında "*bundan sonra ırk ve dil farkı gözetilmeksizin İran'dan hiç bir suretle mülteci kabul edilmemesi*"⁹² kararlaştırılmıştır.

86- İsmail Soysal, "1937 Sadabakt Paktı", 328-329

87- BCA, 030_0_18_01_02_64_36_015

88- Duman, "Tek Parti Dönemi", s.15

89- Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6.Y.2010, s.3

90- İsmail Soysal, "1937 Sadabakt Paktı", s. 328-329

91- Duman, "Tek Parti Dönemi", s.18

92- BCO, 030_18_01_02_97_125_9

Sonuç

19.yüzyıldan itibaren bölge dışı aktörlerin rekabeti, bölgesel güçleri yakınlaştırmamış aralarındaki bu güvensizlik atmosferini arttırmıştır. İran-Türkiye sınırları problemsiz ve eski bir sınır çizgisi olarak değerlendirilmesine rağmen iki devlet ilişkileri incelendiğinde sınırlar çerçevesinde sorunlar ve karşılıklı güvensizlik meselesi ön plana çıkmaktadır. 1639'da çizilmiş sınırlara rağmen 1878 Berlin Anlaşması'nda Rusya'nın belirlediği "Kotur" bölgesi sınırlardaki isyancı gruplar için bir kaçış noktası haline gelmiştir. Nitekim Rusya, bölgesel grupları silahlandırırken "hudut muhafazası" gibi propaganda faaliyetlerini de sürdürmüştür. İngiltere ve Rusya'nın müdahil olduğu 1913 İstanbul Protokolü sınırlar üzerinde belirsizliği artmıştır. I.Dünya Savaşı'ndan II.Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Türkiye'nin doğu sınırlarında karşılaştığı isyan ve ayaklanmalarda bu alt yapı göz ardı edilmemelidir.

I.Dünya Savaşı sonrasında İran, Osmanlı Devleti gibi dağılmamış olsa da Kaçar Hanedanlığı sona gelmiş ve İran'da merkezi otorite bozulmuştur. Bu durum İran coğrafyasında I.Dünya Savaşı öncesinde Rusya, Almanya ve İngiltere arasında ortaya çıkan rekabetin savaş sonrasında İngiltere, Rusya ve Fransa arasında devam etmesine sebep olmuştur. Savaşın kazanan tarafları Osmanlı Devleti'nin dağılması ve yeni çizilen sınırlar üzerinde nüfuz mücadelesini sınırlara yakın bölgelerindeki gruplara yönlendirmiştir. Savaş öncesi süreçte gelişen milliyetçik akımının savaş sonrasında "*petrolden değerli bir silah*" olarak algılanması İran-Türkiye sınırlarındaki grupların birbirlerine karşı kışkırtılmasında etkili olmuştur. Sınırlardaki Kürt, Ermeni, Nasturi grupların İngiltere ve Rusya tarafından desteklendiği ortaya konulmasına rağmen İran ve Türkiye bölgede ortaya çıkan isyan ve ayaklanmalar konusunda birbirlerini itham etmiş ve taraflar arasında 1926'ya kadar sınırlar konusunda bir anlaşmaya varılamamıştır. 1926'dan sonra ise yapılan anlaşmalara her iki taraf da güven duymamış; nitekim sınırlardaki grupların ayaklanmaları ve tacizleri tam olarak kontrol altına alınamamıştır. Bu sebeple İran-Türkiye arasında 1930'lu yıllara kadar sınır sorunları karşılıklı ilişkilerin temel problemi olmuştur. Sınırlarda ortaya çıkan isyan hareketleri tarafların ilişkilerini karşılıklı güven çerçevesine yerleştirmesini mümkün kılmamıştır. Özetle: Tarihsel olarak iki komşu devlet arasındaki rekabete I.Dünya Savaşı sonrasında gelişen sınır sorunları ile güvensizlik eklenmiştir.

Simko İsmail İsyanı, iki devletin karşılıklı ilişkilerinin yalnızca İran ve Türkiye'nin tutumu ile şekillenmediğini göstermektedir.

İran- Türkiye İlişkileri konusunda Simko İsmail İsyanı bir kırılma noktası teşkil etmiştir. İran kendi sınırlarında gelişen bu ayaklanma ile Türkiye'ye karşı sınırlardaki Kürt, Ermeni, Nasturi vb. grupları kullanabileceğini, bu sayede Türkiye'yi kendi sınırlarındaki Türkler'den uzak tutabileceğini düşünmüştür. İngiltere bu süreci Musul Meselesini kendi lehine halletmek için kullanırken diğer yandan bölgesel sınırlardaki bu ayaklanma potansiyelinin dengeli şekilde sürdürülmesine destek olmuştur. Bu durum

sınırlardaki güven algısının yeniden inşa edilebilmesini önlemiştir. Milliyetçilik akımı etkisiyle güçlenen etnik kimlikler yanı sıra dini inanç ve mezheplerin de ayrıştığı bir çatışma atmosferi bu dönemde şekillenmiştir. Bu sayede bölge dışı güçler için her durumda ittifak kurulabilecek bir grup bulmak kolaylaşmıştır. Nitekim sınırlardaki küçük grupların ayaklanmaları ve onların İran ve Türkiye'ye doğrudan verdikleri zarar tarafların karşılıklı ilişkilerine verdikleri zararın gerisindedir. Ayrıca bu ayaklanmalar bölge dışı güçlerin müdahaleleri için zemin oluşturmuştur. Sonuçta bölgenin “hayal edilmesi zor bir terör alanı” olarak tasvir edilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça:

Arşiv Dokümanları:

BOA, HR_SYS__00688_00001_001_001

BOA, HR_SYS__00688_00001_008_001

BCA, 030_10_00_00_108_706_3, 4169/10601

BCA, 030_10_00_00_112_753_14_2

BCA, 030_10_00_00_128_915_43_1

BCA, 030_10_00_00_127_912_8

BCA, 030_10_00_00_112_756_24

BCA, Şu'be 3 Kısım 1, 7993, 16/5/1928

BCA, 030_0_18_01_02_64_36_015

BCA, 030_18_01_02_97_125_9

Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Serî No : 1, Atase Arşivi; No. 5/2793, Kis. 323,Dos.4,Fih.5.Çevrimiçi: https://msb.gov.tr/content/upload/docs/askeritariharsiv/4_Turk_Istiklal_Harbi_Ic_Ayaklanmalar.Pdf , Erişim Tarihi, 19.12.2019)

Türk İstiklal Harbi No: III. Cilt Doğu Cephesi (1919 -1921), ATASE Basımevi, Ankara:1995.

As, Efdal “XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 46, , s. 219-253, Güz 2010.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, Hazırlayan: Mehmet Murat Sezer, Yakamoz Yayıncılık, 2015.

Bayat, Kave, *Revabıt-ı İran ve Türkiye: Ez Sukuṭu Devlet-i Osmani ta Ber Amedeni Nizam-ı Cumhuri 1298-1302 Şemsi*, Çap: Perdîs Daniş, 1394.

- Bayat, Kave, Riza Shah and the Tribes: An Overview' in Stephanie Cronin (ed.), *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah 1921–1941*, London: Routledge Curzon, 2003.
- Bo Wang, “Turkey-Iran Reconciliatory Relations: Internal and External Factors”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 5:1, 1-18, 2011, DOI: 10.1080/19370679.2011.12023171.
- Cin, Barış, *Türkiye- İnan İlişkileri 1923-1938*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Dedeoğlu, Beril Türkiye-İrak İlişkileri: “Doğu”-“Batı” Ekseni ve Değişkenler”, *Civitas Gentium* 1:1 (2011).
- Çetinsaya, Gökhan “Türkiye- İnan İlişkileri”, içinde: *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezöglü, 135-158.
- Çetinsaya, Gökhan “Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations” *Middle East Review of International Affairs*,3, 116-132.
- David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity*, Cambridge University Press, New York:2006.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu “Amerikan Basınında Doğu İsyancıları 1925-1938”, *Gazi Akademik Bakış*,C.3, S.6.Y.2010.
- Donabed, Sargon George, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh University Press, 2015.
- Duman, Selçuk “Tek Parti Dönemi Türkiye İnan İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Orta Doğu Özel Sayısı*, 2016.
- Fieldhouse, David K. *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Col. W.A. Lyon in Kurdistan, 1918-1945*, I.B Tauris:2002.
- Furugi, M. Ali, Khatirat-ı Muhammed Ali Furugi: Be hemrah Yaddaştayı Ruzane Ez salhayı 1293 ta 1320, Çaphanei Dairei Sefid, 1396.
- Gareth Stansfield, “Kurds, Persian Nationalism, and Shi’i Rule: Surviving Dominant Nationhood in Iran” İn: *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria*, Ed: David Romano, Mehmet Gürses, (59-85), Palgrave Macmillan US:2014.
- Herring, Eric “The Future of Iraq” Beyond Iraq: The Future of World Order, Edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, (World Scientific Publishing 2011).

- Hossein Yarmohammadian, Ali Omid, Shahrooz Ebrahimi, “Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty”, *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, Vol.6, NO.1, Spring 2017.
- İnan, Abdulkadir “Türklerde Demircilik Sanatı”, *Türk Kültürü*, S.42,Y.IV. Nisan 1966.
- Kara, Polat “Türkiye – İran İlişkileri (1923 – 1960)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Karabekir, Kazım İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.
- Karacagil, Ö. Kürşat, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, *OTAM*, S. 36, s. 95-116, 2014.
- Kaya, Mehmet “Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y. 7, C. 7, S. 14 (Güz 2017).
- Kırca, Ersin “I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi” *Journal of History and Future*, April 2017, Volume 3, Issue 1.
- Kurtcephe, İsrafil, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara 1992.
- Kurtcephe, İsrafil Suat Akgül, “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri” *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* Sayı:06,1995.
- Mar Aprem, The History Of The Assyrian Church Of The East In The Twentieth Century, *St. Ephrem’s Ecumenical Research Institute* (January 2003) Çevrimiçi : https://archive.org/stream/historyofassyria0018mara/historyofassyria0018mara_djvu.txt , Erişim Tarihi: 16.11.2019.
- Metin, Barış, “Türk - İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, TSA / YIL 16 S:2, (157-187)*Ağustos 2012.
- Öztiğ, Laçın İdil, “Küçük Ağrı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği”, *Avrasya Etüdüleri*, ss. 151-177, 54/2018-2.
- Sarınay, Yusuf, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 40, Mart 1998.

Şehitoğlu, Mustafa, Rahmi Doğanay, “İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran’daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 449-465, Ocak 2019.

Shaw,Stanford J. , Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press 1977.

Soleimani, Kamal. *The Kurdish image in statist historiography: the case of Simko. Middle Eastern Studies*, 53(6), 949–965. doi:10.1080/00263206.2017.1341409, 2017.

Soysal , İsmail, “1937 Sadabakt Paktı”, İçinde: Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim TTK, 1999.

Yılmaz, Abdurrahman “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2015, Yıl 8, Sayı XXI, ss. 107-129. DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh713>.

Zeyrek, Suat, “Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu” *Türkiyat Mecmuası*, C. 23/Bahar, 2013.

Web Siteleri:

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

<https://msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/turk-istiklal-harbi-serisi>

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81B00401R000500080004-8.pdf>